

Moćno djelo ženske ruke

**Ružica Pšihistal, *Studije o Marulićevoj Juditi*,
Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2022, 330 str.**

Judita je *in!* Agencija za odgoj i obrazovanje ove je godine objavila zbornik *Marko Marulić Judita (1501. – 1521. – 2021.)*, Društvo profesora hrvatskoga jezika poduzelo je niz aktivnosti vezanih uz petstotu obljetnicu prvotiska *Judite*. Organizirani su i drugi prigodničarski događaji. Ipak, iz obljetničkog okružja izdvajaju se dvije knjige. Nakon što je prošle godine (2021.) objavljeno kritičko izdanje s obimnom uvodnom studijom (Marko Marulić, *Istorija svete udovice Judit u versih harvacki složena*, kritičko, studijsko i preslikano izdanje priredio Zvonko Pandžić – vidi prikaz u *Vijencu* od 6. listopada 2022.), koja je donijela znatne pomake u juditologiji i marulologiji, svjetlo dana ugledala je monografija Ružice Pšihistal *Studije o Marulićevoj Juditi*. Ni jedna ni druga knjiga nisu prigodničarske, napisane isključivo povodom petstote obljetnice prvotiska *Judite* (1521.). Obje su plod dugogodišnjeg iscrpnog rada, štoviše svojevrstne filološke obuzetosti Marulićem.

U *Studijama* je riječ o pet studija (poglavlja) kojima je autorica duboko zasjela u transpoziciju biblijskog teksta (hipoteksta) u ep (hipertekst) (*Marulićeva Judita prema biblijskoj Juditi*), zatim je donijela jedan sasvim nov pogled na alegorijsko tumačenje *Judite* (*Marulićeva Judita u alegorijskim čitanjima*), nadalje sačinila je retoričko-stilističku analizu razvijenih usporedbi kao važnih markera epskoga žanra (*Razvijene ili epske usporedbe u Juditi*), zatim je propitala mjesto tradicijske kulture i vernakularne jezične zajednice u *Juditi* (*Tradicijska kultura i naša jezična zajednica u Juditi*) i, konačno, ponovno je u prvi plan stavila odnos između biblijske i Marulićeve *Judite*, ali sada iz perspektive njihova mjesta u kanonima (biblijskim / književnim / školskim) zajedno s temom kako se Gutenbergov izum sretno „umiješao“ u „sudbinu“ hrvatske knjige i smjestio ju u tijesni kanon postinkunabulskih književnih knjiga na vernakularu (*Nevolje biblijske i Marulićeve Judite s kanonima*).

U prvom poglavlju, koje je i najopširnije, autorica prvo donosi sadržajne, žanrovske (povijesni narativ s konkretnim kronološkim i geografskim odrednicama te imenovanim akterima), tekstualne (verzija u *Septuaginti* i Jeronimova u *Vulgati*) odrednice i informacije o procesima kanonizacije biblijske *Judite* sve

do tridentskog inkluzivnog kanona (što se amplificira u posljednjem poglavlju). Nadalje, objašnjava nadasve važan pojam *historija*. Tim je izrazom, naime, Jeronim označio svoj prijevod (*Juditu* je u *Praefatio in Librum Judith* ubrojio u *historije*: „inter historias computatur“), kao i Marulić svoj biblijski predložak (hipotekst). Zapravo, precizna je Pšihistal, u Marulićevoj *Juditi* javlja se izraz *istorija* na četiri mjesta (tri puta u naslovima i u eksplicitu), a oblik *historija* na pet mjesta (četiri puta u posveti i jedanput u marginalnoj bilješci uz 164. stih). Osim na jednom mjestu (na spomenutoj marginalnoj bilješci) – gdje bi se mogao razumjeti u suvremenom značenju „priče“ ili fabule – označava književnu vrstu biblijskoga predloška. Biblijska *Judita* je *historija* jer se u njoj pripovijeda o događajima koji su intrinzično istiniti bez obzira na faktografske netočnosti ili „pogreške“. Za patrističke i medijevalne autore *historia* nema veze s pukim narativnim strukturiranjem činjenične građe, romantičarskim shvaćanjem povijesti ili rankeovskim puštanjem da činjenična građa sama govori („wie es eigentlich gewesen“), već je riječ o narativnom strukturiranju događaja za koji se drži da ih je izveo biblijski Bog – Stvoritelj neba i zemlje. Otuda i bitna razlika između svetih biblijskih *historija* i svjetovnih ili profanih *fabula* – što je za razumijevanje Marulića iznimno važno (o razlici razlike između historije i fiksijske priče ili fabule Marulić je pisao u *Dijalogu o Herkulu*). No, Marulićeva *Judita* nije samo *historija* – ona je i ep, i to biblijski ep.

O biblijskom epu u domaćem je književnom studiju pisano iznimno malo, možda i stoga što se naš studij starije književne kulture uvelike oslanja na Ernsta Roberta Curtiusa, za kojega je biblijski ep hibridna, u sebi patvorena vrsta, jedan *genre faux*. Pšihistal, usuprot Curtiusu, biblijski ep definira kao hipertekstualni žanr *sui generis* u kojemu je hipertekstualnost dubinsko strukturno i semiotičko načelo. Dakle, riječ je o sasvim novoj književnoj vrsti koja je i *biblijska* i *epska*. Imitacijom epskih konvencija, ističe Pšihistal, provodi se i prestilizacija i estetsko prekodiranje biblijskoga hipoteksta i ostvaruje estetska *autonomija*, pri čemu se hipertekst podređuje biblijskom hipotekstu. Biblijski hipotekst, Pšihistal koristi i termin *prototekst*, „snažan“ je tekst sposoban generirati beskonačan niz hipertekstova, a da ne bude asimiliran. U bitnom smislu biblijski je hipotekst *supertekst* koji se može preraditi, fragmentirati ili proširiti bez gubitka značenja, pri čemu ne biva asimiliran prelaskom u novi jezik ili u drugi žanr, nego ima transformirajući učinak na svaki oblik ili žanr u koji je uliven. Pšihistal ujedno donosi uži (tri novozavjetna epa: *Evangeliorum libri quattuor* Juvenka, *Carmen Paschale* Sedulija i *Historia apostolica / De actibus apostolorum* Aratora

i jedan starozavjetni ep *De spiritalis historiae gestis* Avita) i širi (uz navedene još i: *Heptateuchos*, pripisan Ciprijanu Galu, *Alethia* Klaudija Marija Viktora, *De laudibus Dei* Drakoncija i *Cento* Faltonije Probe) kanon biblijske epike. Ranokršćanski su epovi u kontinuiranoj recepciji tijekom cijeloga srednjeg vijeka sve do ranoga novoga vijeka bili čitani i kao biblijsko-književni klasici i kao egzegetski komentari uz Bibliju i kao školska lektira za gramatičku poduku. Svojevrsni apogej biblijska epika doživjela je u 16. stoljeću novozavjetnim biblijskim epovima Jacopa Sannazara *De partu Virginis* (1526) i Marca Girolama Vide *Christias* (1535), a o obnovljenu zanimanju za ranokršćansko epsko pjesništvo svjedoči i višesveščano izdanje *Poetae christiani veteres* glasovita mletačkoga tiskara Alda Manuzija (1501. – 1504).

Oslanjajući se na terminologiju Gérarda Genettea, Pšihistal konstatira da je Marulićeva *Judita* palimpsest, odnosno hipertekst ili poseban oblik teksta „drugog stupnja“, teksta koji je „izveden iz drugog ranije postojećeg teksta“ s tim da „drugi tekst“ ili hipotekst (biblijski tekst *Judite*) nije u hipertekstu prisutan u citatnim, aluzivnim ili intertekstualnim tragovima nego zadržava kronološko i bitno prvenstvo sa zahtjevom poroznoga ili relacijskoga čitanja. S obzirom na širu mrežu biblijske epike Pšihistal Marulićevu *Juditu* pozicionira u skupini biblijskih epova manjega opsega ili „kraćega epa“ s predloškom u jednoj biblijskoj knjizi (kod Marulića je riječ o Jeronimovoj *Juditi*, dakle *Juditi* koja se nalazi u *Vulgati*, a ne u *Septuaginti* – što se u domaćem književnom studiju zanemari), ali i u tradiciju srednjovjekovnih vernakularnih biblijskih versifikacija koje su služile kao prijevod. Naime, *Judita* je i stihovani prijevod jer se vjerno drži hipoteksta. Drugim riječima, transpozicija se hipoteksta odvija bez narušavanja cjelovitosti i koherentnosti narativa. Genetteovom terminologijom, riječ je o transpoziciji homodijegetskog tipa. Vjernost hipotekstu Pšihistal je pokazala analizom transpozicije informanata na referencijalnoj razini (vremenske odrednice, podaci o brojčanom stanju vojske, toponimi) i kompozicije (binarni ustroj hipoteksta), dok je transformaciju hipoteksta u hipertekst pokazala minucioznom analizom kvantitativnih transformacija hipoteksta. Riječ je o redukciji postupcima ekscizije (izrezivanja), koncizije (skraćivanja) i kondenzacije (sažimanja ili zgušnjavanja), augmentaciji postupcima tematske ekstenzije, stilske ekspanzije (hipotipozom, prozopografijom, katalogima, tropima i figurama) i amplifikacije (ekstradijegetski i intradijegetski nenarativni umetci, dodatci u tijelu teksta i u bilješcima te modalne promjene iskaza na relaciji neupravni – upravi govor). Tim, stilističkim, analizama možemo pridodati, također minu-

cioznu (znatno razrađeniju od Skokove), analizu razvijenih usporedbi u trećem poglavlju (riječ je zapravo o opisu tropoloških modela onih usporedbi koje je Marulić na sedamnaest mjesta u spjevu u marginalnim bilješkama označio kao *prilike*). Autoričina analiza potvrdila je estetski visoko razvijen pikturnalni sloj spjeva, kao i vještine epske sveznajuće fokalizacije predočavanja slikom unutrašnjosti likova. Vratimo se pak prethodnome.

Pšihistal kroz optiku topičkog srednjovjekovnog egzegetskog mjesta (*Littera gesta docet, quid credas allegoria, / moralis quid agas, quid speras anagogia*) donosi, napose za studij srednjovjekovne i ranonovovjekovne književne kulture, iznimno smjerodavno tumačenje doslovnog smisla, odnosno teologije povijesti prisutne i u hipotekstu i hipertekstu te moralni smisao: Judita je *exemplum* (imitabilni) iz čega proizlazi i Marulićev program *naslidovan'ja*, koji Pšihistal locira u pokret *devotio moderna*. Judita je imitabilni model (molitva, post, poniznost, uzdržljivost i moralna disciplina, skromno odijevanje, fizički rad, briga o siromašnima i karitativna djela, odricanje), namijenjen svima, ali posebno usmjeren laicima. No, pri hagiografskom modeliranju Judite Marulić nije unio novo vrednovanje biblijske Judite niti je promijenio motive njezina djelovanja. Ljepota, hrabrost i svetost Marulićeve Judite, ističe Pšihistal, jednako kao i biblijske Judite, sredstva su Božje svemoći i prenositelji biblijske teologije povijesti, koja na doslovnoj razini sažima poruku o Bogu kao jedinom gospodaru svih povijesnih zbivanja, a dubinskim zapletom upućuje na apokaliptički sukob između dvaju arhetipskih „suparnika“, koji se može razriješiti samo alternativom *ili Bog ili Nabukodonozor*. Iz naznačenog čitanja proizlazi i autoričina kritika protuturskog modela čitanja *Judite* kao političke alegorije – što se poput crvene niti provlači književno-povijesnim studijama.

Judita, tvrdi Pšihistal, nije oblikovana kao prozirna politička alegorija. Ipak – iako u tekstu nemamo koherentne signale za takvo čitanje, tekst protutursko čitanje ne odbacuje kategorički. Ne čudi stoga da drvorezi u drugom i četvrtom otisku *Judite* upućuju na protutursko čitanje, dodajući uz drugi otisak i eshatološki ključ. Zanimljivo, ilustracije uz prvo (kao i uz treće) izdanje, za koje možemo pretpostaviti da je bliže autorskoj volji, protutursku poruku ignoriraju. Vizualni paratekstovi mogu se stoga, napominje Pšihistal, prihvatiti samo kao nesigurni pokazatelji ovisni o konkretnim namjerama tiskara i marketinški prilagođeni tržištu osjetljivu na aktualnu osmansku ugrozu. Na pitanje zašto pak Marulićev tekst ne odbacuje protutursko čitanje, Pšihistal donosi pronicljive moguće odgovore: 1. Gola fabula biblijske i Marulićeve Judite (*kako je dil*

prošlo) s aktantskom matricom radikalnih aksioloških predznaka na relaciji dobro/zlo i „mi“/„oni“ između dviju etničkih i vjerskih skupina i naslovnom junakinjom kao figurom i *zamišljene* i utjelovljene zajednice u implicitnoj su analogijskoj vezi s aktualnim kontekstom i konkretnim neprijateljima vlastite zajednice; 2. Doslovni smisao i biblijske i Marulićeve *Judite* prenosi jasnu teološku poruku da Bog spašava svoj narod u vremenima najveće egzistencijalne, političke i vjerske ugroze, a tâ je poruka u teocentričnoj optici vrijedila i bila primjenjiva na sve slične situacije; 3. Budući da je hipotekst Marulićeve *Judite* „sveta“ povijest, u njoj su sadržane sve partikularne povijesti. Pšihistal je još smjerodavnija kada obrće pitanje i postavlja sljedeće: Zašto je Marulić biranim tekstualnim strategijama antiturska čitanja potisnuo u drugi plan? Zatim nudi novi set odgovora: 1. Biblijski ep nije prikladan žanr za prozirnu političku alegoriju i eksplicitne političke poruke; 2. Naglasak na moralnom smislu i duhovnoj izgradnji prema primjeru *Judite*, kao i molitveno pouzdanje u Svemogućega Boga, oblik je duhovnoga otpora u borbi s neprijateljem, slično kao u *Molitvi suprotiva Turkom*; 3. Pomiješani anakronizmi uz Asirce, slično kao i u biblijskoj *Juditi* u kojoj se isprepliću asirski, babilonski, perzijski i helenistički elementi, oblikuju „paradigmatsku povijest“ koja nije limitirana konkretnim prostorno-vremenskim koordinatama i određenim povijesnim akterima. Ipak, najrazložniji odgovor, barem se tako čini potpisniku ovih redaka, koji donosi Pšihistal nadaje se kroz optiku već spomenutog klasičnog egzegetskog pravila koje se zasniva na doslovnom (*sensus litteralis*) – historija i duhovnom smislu (*sensus spiritualis*) – alegorijski, tropologijski i anagogijski. Ta dva smisla (historijski i duhovni) nerazdvojivi su (što nije slučaj u klasičnoj grčko-rimskoj interpretativnoj tradiciji). Budući da je Marulićev hipertekst ne samo strukturno već bitno (autorica kaže ontološki) ovisan o biblijskom hipotekstu (*historiji*), doslovni se smisao hiperteksta ne može odvojiti od doslovnog smisla hipoteksta. Kada bi pak do takvog odvajanja došlo, dogodilo bi se križanje „svete“ biblijske povijesti na doslovnoj razini i sekularne političke povijesti na alegorijskoj razini. Pri potonjem Marulićev bi tekst postao „politička alegorija“ posebnoga tipa ili politička tipologija u kojoj se biblijska tipološka matrica primjenjuje u političke svrhe – što Marulić, ako još uvijek smijemo govoriti o autorskoj intenciji, nipošto nije htio. Barem tako drži autorica (i ja). U poglavlje posvećeno alegorijskom čitanju *Judite* Pšihistal je uvrstila i analizu alegorijsko-tipološke matrice u posvetnoj poslanici, paratekstu koji ima funkciju predgovora u kojemu Marulić svjesno usmjerava čitanje vlastita djela. To je, uz pojmove koje ću spomenuti na kraju prikaza,

vrijedan doprinos tumačenju *Posvete* – jednom od najznačajnijih poetičkih tekstova domaće ranonovovjekovne književne kulture.

Pšihistal je u *Studijama* donijela i opis mjesta tradicijske kulture i vernakularne jezične zajednice u *Juditi*, što je zanemarena tema u juditologiji. Samo, njezino istraživanje mjesta tradicijske kulture u *Juditi* i *Judite* u tradicijskoj kulturi, nije usmjereno utvrđivanju folklornoga interteksta, izravnijih folklornih stilizacija i folklornih posuđenica u Marulićevu biblijskome epu, nego je vođeno pitanjima o kontekstualnoj i recepcijskoj pripadnosti *Judite* tradicijskoj kulturi, kao i o propusnosti biblijskoga epa za niže motivske i stilske jedinice lokalno tradicijskoga kolorita. Da bi takvo istraživanje provela, Pšihistal se odmaknula od statičnoga poimanja tradicijske kulture kao nepromjenjive i vječne, reducirane na jedan društveni sloj (seljake) prema poimanju tradicijske komponente u širem kulturnom rasteru, *burkeovskom* terminologijom, „male“ tradicije kao otvorenoga sustava u kojem sudjeluju i predstavnici obrazovne elite ili „velike tradicije“. Iz takve vizure sačinjena analiza pokazala je da je *Judita*, iako u njoj ne zatječemo izrazitije folklorne elemente ili stilizacije kakve nalazimo kod Hektorovića, Zoranića, Barakovića ili u „pjesmama na narodnu“ iz *Ranjinina zbornika*, bila propusna za motivske sastavnice iz tradicijske kulture, stileme nižega registra i elemente rezidualne usmenosti. Drugim riječima, Pšihistal je ustvrdila da *Judita* pripada vernakularnom humanizmu u kojemu su granice između „velike“ i „male“ kulture propusne. Taj je pak uvid, posljedično, doveo u pitanje tezu o monolitnom uzvišenom stilu savršenoga „vergilijanskog“ epa. Uobičajene podjele usmeno/pisano; visoko/nisko, pa i srednjovjekovlje/renesansa; latinizam humanizma/narodni jezik renesanse, zaključuje Pšihistal, ne funkcioniraju u *Juditi* kao isključive dihotomije nego kao gradbeni elementi složenoga poetičkog sustava.

Konačno, u posljednjem poglavlju, spomenuo sam u uvodnom dijelu ovog prikaza, Pšihistal je ponovno u svezu – koja je neraskidiva, što je, nadam se, iz ovog prikaza jasno (ako iz prikaza i nije jasno, strpljivom čitatelju bit će, ponovno se nadam, jasno kada pročita knjigu koju prikazujem) – dovela biblijsku (Jeronimovu) i Marulićevu *Juditu*, ali iz perspektive njihova mjesta u kanonima (biblijskim / književnim / školskim). Na taj se način *Judita* stavila u kontekst suvremenih rasprava oko kanona, pa ne čudi da se Pšihistal višekratno referira, uz mnoštvo drugih, i na jednog od najprominentnijih autora unutar onoga što se u angloameričkom akademskom *milieu* naziva *canon wars* – Johna Guilloryja (na Harolda Blooma referira se u prvom poglavlju kada ističe da je biblijski hipo-

tekst „snažan“ tekst). Ono što držim važnim za istaknuti iz ovog poglavlja, jer je uglavnom prešućivano, jest ilustrativan primjer Marulićeve *fortune* u domaćem književnom kanonu. U prvoj zborničkoj znanstvenoj publikaciji posvećenoj Maruliću (Akademijin *Zbornik o Marku Maruliću*) isprva je bio uvršten (dakle, prošao je znanstvenu recenziju) i otisnut rad Vladimira Filipovića *Osnovi etičko-filozofske orijentacije Marka Marulića*. Ali – iako nije bio izravno uključen u rad na Zborniku ni u autorskim ni u uredničkim poslovima – Krleža je, kao nevidljivi cenzor, naložio da se Filipovićev rad izbací iz publikacije i zamijeni radom Vjekoslava Štefanića *Još Marulićevih stihova*. Tako je četiri mjeseca od objavljivanja Zbornika, Akademija tiskala novu „inačicu“ bez Filipovićeve priloga, dok je za „staru“, odnosno izvornu publikaciju Krleža zapovjedio ili odredio obustavu „raspačavanja“ (još uvijek, koliko znam, i u NSK i u Knjižnici HAZU-a katalogizirana je samo verzija sa Štefanićevim radom). Marulić je za Krležu antihumanist. Potonji, očito, nije shvatio Marulićev kršćanski humanizam. Ili, što je gore, shvatio ga je – i prezreo. Marulićev humanizam, ustvrdila je Pšihistal, nije bitno utjecao ni na ilirce. No, unatoč podizanju na pijedestal ilirskog parnasa dvaju Ivana: Mažuranića i Gundulića, za oblikovanje kanona iznimno je važno što je, čini se, igrom slučaja (Kukuljević je već imao pripremljen materijal za tisak), ili providnošću, kao prvi u glasovitoj Akademijinoj ediciji *Stari pisci hrvatski* objavljen „vernakularni“ Marulić – „otac hrvatske književnosti“ – što mu je, hoćeš-nećeš, omogućilo kanonski status. Budući da sadrži antignostičku oštricu, držim da je Marulićev kanonicitet iznimno važan u naše doba kada književnim obrazovnim programima dominira Bloomov gnostički *Western Canon*. Ali – gle opet slučaja, ili providnosti. Sâm gnostik Bloom tvrdi da je epicentar Zapadnog kanona (Shakespeare) proizišao iz antignostičkog teksta *par excellence*: Biblije (da budem precizniji i korektan prema Bloomu, Shakespeare je, tvrdi Bloom, proizišao iz najstarijeg biblijskog sloja – jahvističke redakcije Tore; čiji je autor, smatra Bloom – žena). Vratimo se, zaključno, *Studijama*.

Pšihistal je svojom knjigom, uz svojevrsnu rekapitulaciju ogromnog broja studija svojih domaćih prethodnika i prošireno istraživanje temeljeno na meritornoj stranoj literaturi, posebice iz područja studija o biblijskoj Juditi (Barbara Schmitz, Lydia Lange, Lawrence Wills, Elena Ciletti, Henrike Lähnemann), renesansnih studija (Paul Oskar Kristeller, Ronald Witt), srednjovjekovne retorike i egzegeze (Alastair Minnis, Rita Copeland, Franz Posset, Deeana Klepper), biblijske epike (Michael Roberts, Reinhart Herzog, Dieter Kartschoke, Carl P.

E. Springer, Ralf Georg Czapla), kulturne povijesti i antropologije (Peter Burke, Clifford Geertz i dr.) – što ukupno s primarnim izvorima čini više od šest stotina bibliografskih jedinica – donijela iznimno vrijedne i inovativne uvide u Marulićevu *Juditu*, koja u književnoj juditografiji zauzima posebno mjesto kao vrlo rana, ako ne i prva ranonovovjekovna (vernakularna) *Judita* u žanru biblijskog epa. Autoričino poznavanje teološke tradicije, ponajprije kršćanske alegoreze i egzegeze, biblijske epike, prijevodne tradicije biblijske Judite, tradicijske kulture, procesa kanonizacija (biblijskih i književnih kanona), srednjovjekovnoga i ranonovovjekovnoga kulturnoga konteksta i mnoštva drugih, za razumijevanje Marulića iznimno važnih područja iznjedrilo je eruditnu i akribičnu knjigu. Osim spomenutog, Pšihistal je dala uvjerljiva tumačenja ključnih poetičkih pojmova iz *Posvete*. To su, manje-više je poznato: imitacija ili oponašanje (*nasli-dovan'je*) i ukrašavanje (*kićen'je*), versificirani prijevod (*stumačen'je*), *stari poet*, *latinski aliti djački jezik* i, dakako, *začinjavci*. Neka tâ tumačenja u ovom prikazu ostanu skrivena. Možda se čitatelj odluči uzeti knjigu o kojoj je ovdje riječ, djelo ženske ruke, u svoje ruke i krenuti u borbu protiv – *acedije* (duhovne, intelektualne tromosti). Ja pak *ovdi jidra kalam*.

Krešimir ŠIMIĆ